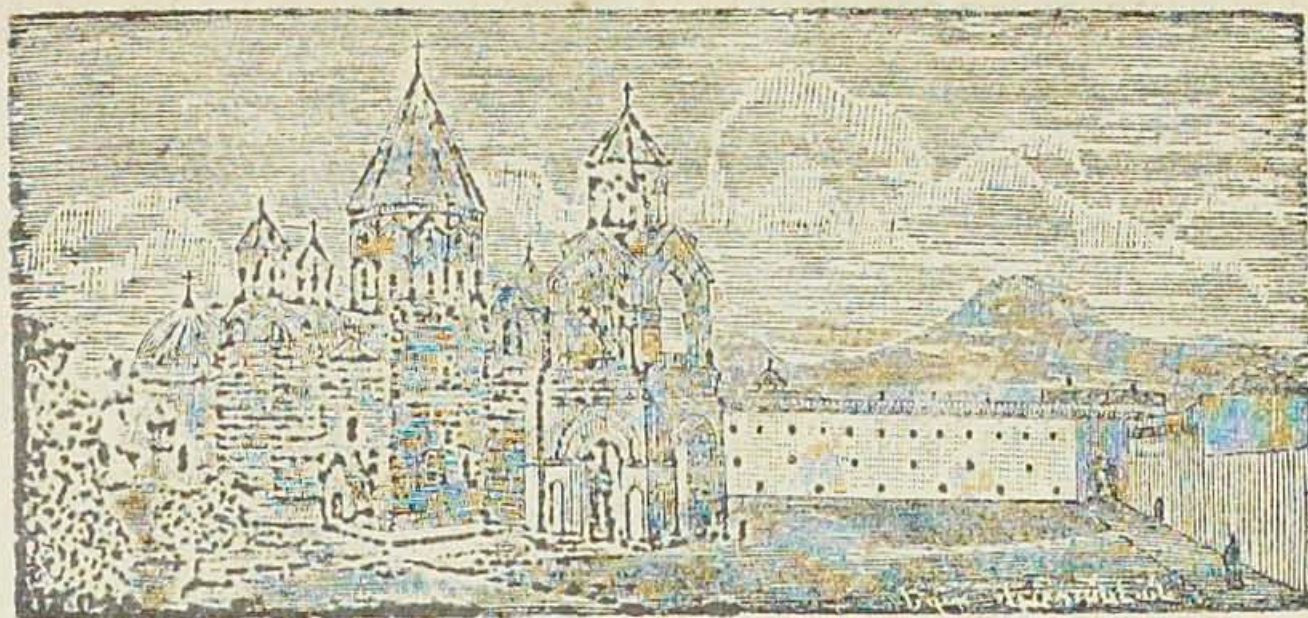

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Է. — ՇՐՋԱՆ յԸ. 1885 ՏԱՐԻ ԺԷ. ՅՈՒՆԻՍ 31.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

90

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅՍ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ.

(Շարունակ. Արարար, 1883 թ. 2.)

ԴԼ. ԺԱ.

Բազրատունեաց փերժին Դադկի 1015 թուին Կ. Պօլիս տարուե-
լովը կործանուեց Բազրատունեաց հարատու թիւնը. և հայրապե-
տական Աթոռը որ անբաժան էր արքունական գահոյքից՝ են-
թարկուեց աստանդականութեան: Միմեանց յաջորդող հայրա-
պետները ժողովրդի անդորրութեան, աշխարհի շինութեան և
եկեղեցւոյ պաշտպանութեան համար տառապումին մաքառելով
մոլեաւանդն և կրօնամոլ յոյների ու մահմետականների դէմ բա-
նիւ և գործով: Հայրապետների ջանքն էր ղիջուցանել թշնամեաց
անուղք ցատումը դէպ ի ժողովուրդը, և ժողովրդին կապել եկե-
ղեցու հետ:

Գրիգոր Բ. Պահլավունի քսանամեաց հասակում կաթողիկոս
օծուելուց յետոյ պարտաւորուեց թէ արտաքին թշնամեաց դէմ

մաքառել և թէ ներքին խռովութեան առաջքը առնել՝ որ պատ-
ճառել էր իւր պատանեկան հասակում կաթուղիկոս ընտրուելը
և Աղթամարայ Դաւիթ Արքեպիսկոպոսի իւր կուսակիցների ձեռն-
տուութեամբ փառանջելով Ձորայ փանջում կաթուղիկոս օծ-
ուելը ու Աղթամարում իւր աթոռը հաստատելը, որ մինչև ցարդ
գոյութիւն ունի:

Գրիգոր Գ. այս չարեաց առաջքը առնելու համար 1114 թուին
Սեաւ — լերան Ն. ժողովը գումարեց, ուր ներկայ էին մօտ 2000
անձինք: Ժողովը ընդունելով Գրիգոր Գ. Պաշլաւունուն օրինաւոր
յաջորդ հայրապետական աթոռի, հակաթոռ հրատարակեց Դաւ-
թին և նպովեց նորան ու նորա համախոհներին, որոնք ըմբոստա-
ցել էին օրինաւոր հայրապետի դէմ: Ըստ հաւանական կարծեաց՝
այս ժողովում առհմանուեց կաթուղիկոսի ընտրութեան ժամա-
նակ կարեւոր նշանակութիւն տալ Նջուդ, Հաղբատու, Քաղէի Ա-
սաքիւղ փանից և Տաթևու արքեպիսկոպոսներին: Ժողովը իւր
որոշումը շրջաբերականով հասցրեց ի լուր Արևելեան Հայոց եպիս-
կոպոսներին և իշխաններին, որոնք համակերպելով ժողովի
վճռին մերժեցին Դաւթի կաթուղիկոսութիւնը:

Գրիգոր Գ. որ մտադիր էր հայրապետական աթոռը Հայաստանի
կեդրօնը փոխադրել, տեսնելով պատերազմական արհաւիրք-
ները, սրածութիւնները և ժողովրդի այլ և այլ կողմեր ցրուիլը,
Սեաւ — լերան Ապրմիր փանից, և այն ևս միայն կարճ ժամանա-
կով 1125 թուին փոխադրեց Քարբերդ ու մօտ Ծովք կոչեցեալ իւր
հայրենի գղեակը, իւր եղբայր Ներսէսին եպիսկոպոս ձեռնադրեց
և Հայաստանեայց ապցելու կարգեց և սկսեց վարել իւր հայրա-
պետական իշխանութիւնը գործակցութեամբ Ներսէսի՝ որ իւր
ընտիր բարեմանութեամբ, հոգեբուղիս վարդապետութեամբ և
հոգիաշունչ գրուածքներով Շնորհալի մականունն ստացաւ:

Մինչ Գրիգոր Գ. և իւր եղբայրն Ներսէս Շնորհալի եկեղեցու
պայծառութեան և ժողովրդի բարոյական և կրօնական կրթու-
թեան համար էին հոգում, սկսեց արեւմտեայց այն արշաւանքը՝
որ յայտնի է «Պաշակրաց արշաւանք» անուամբ, և այսպէս
էր կոչւում, որովհետև զինուորները՝ իրանց հազուստի վե-
րայ կարմիր խաչ էին կրում: Այս արշաւանքների նպատակն
էր Արուսազէմը մահմետականների ձեռքից ու բռնութիւններից
ազատել:

Խաչակրաց արշաւանք յարդարողը Հռովմայ պապերն էին, որոնց նորատակն էր Ս. Նրուսապէմն ազատելու պատրուակաւ իրանց գերիխոնութիւնը արեւելեան քրիստոնէից վերայ ևս տարածել: Յունական կայսերութիւնը նկատելով որ Խաչակրաց արշաւանքը իւր տէրութեան համար վտանգաւոր կարող է լինել երբ և իցէ, ոչ միայն ոչ ինչ նպատակէր ընձեռում, այլ ամեն ջանք գործ էր դնում խափանել այդ արշաւանքը: Իսկ Հայք, որ Փոքր—Ասիայում և Կիլիկիայում նշանաւոր տեղ էին բռնում, և հիմն էին դրել Ռաբինեան իշխանապետութեան, Յունաց բոլորովին հակառակը վարուելին և ոչինչ չընկալեցին. զինուորներ և ուղեցոյցներ տուին, հոգաւորն ճանապարհորդութեան և ուսեստի պիտոյքը և իշխանք խաչակիր ասպետների ու իշխանների հետ խնամութիւն սկսելով՝ մի տեսակ ընտանութիւն հաստատեցին, որ յետոյ վնասարեւր հետեւանք ունեցաւ Հայոցս համար. վասն զի մինչ Հայք զգուած Յունաց և Մահմետականաց մոլեռանդութիւնից ու հարստահարութիւնից օգնում էին խաչակրաց, որ նոյանով թուլանային ու կործանուէին իրանց տիրող և տառի գարձած պետութիւնները: Հռովմայ հայրապետները արեւելեան քրիստոնէից ևս իրանց իշխանութեան տակ առնելու և կաթալիկութեան մէջ ձուլելու ջանքեր էին անում՝ աքնելով ջնջել ազգային եկեղեցւոյ ազգային յատկութիւնները:

Պապերի հետ յարաբերութիւնը սկսուեց Անտիոքոյ լատին եպիսկոպոսի գործերի պատճառով կարգուած Ժողովից, ուր Նրիգոր Գ. Պաշլաւունին և Ներսէս Շնորհալին ևս հրաւիրուեցին. Ժողովից յետոյ Նրիգոր Գ. Պաշլաւունի Հռովմայ պապի գեապանի հետ գնաց Նրուսապէմ յերկրպագութիւն անօրինական տեղեաց, իսկ Ներսէս Շնորհալի վերադարձաւ Ծովք՝ կաթալիկոսարանի գործերին վերահասութիւն գործելու: — Պապի գեապանը պատշաճ առիթ համարելով հայ հայրապետի ներկայութիւնը, Նրուսապէմի Ս. Սիօն եկեղեցւում, 1141 թ. Ժողով կազմեց ուր ի միջի ոյլոց խօսուեց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դաւանութեան, եկեղեցական արարողութեան և ազգային ծէսերի մասին: Նրիգոր Գ. Պաշլաւունի խմտաութեամբ և հմուտութեամբ յարմարաւոր պատասխանները տալով՝ ըստ երեւութին ցրեց լատին և յայն կղերի տարակուսութիւնները Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ուղղափառութեան մասին: Բայց ինչպէս երեւում է լատին և յայն կղերը նորա

Համար: Համակիր երևացին որ առաւել ևս մտերմութիւն հաս-
տատեն: որպէս զի աւելի ևս զիւրութեամբ կարողանան թակար-
գել՝ սիրոյ և միաբանութեան պատրուակն հրապոյր դնելով: ուս-
տի և Նրուազէմի ժողովից յետոյ պատի գետաւնը Գրիգոր Գ.
Պաշլաւունս բարեմանութիւնները յայտնեց պատկին՝ որ հայրա-
պետական քօղ և գաւազան ուղարկեց Գրիգորի Գ-ին զործածու-
թեան համար:

Գրիգոր Գ. Պաշլաւունի Նրուազէմից երբ որ մերադարձաւ,
Թլիուրան աւանի Առիւծ կոչեցեալ իշխանից ստացած գրութեամբ
խմացաւ որ ինչ ինչ մուրումններ սկսել էին երևան գալ Միջա-
գետքի Ամայք և Շաղթան գաւառի հայ և ասորի ժողովրդեան մէջ:
Սոլորամիաներից սմանք կործումէին Յիսուսի համար թէ Աստուա-
ծութիւնն չարչարուեց մեռաւ: ոմանք էլ՝ թէ միայն մարմինը մե-
ռաւ: այլք՝ թէ խաչին պէտք չէ երկրպագել: որովհետեւ Նիւթ
է: ոմանք մատաղը ընդունումէին իսկ ոմանք ոչ: գրախոր խմա-
նալի և օրինակի համար ասուած էին ընդունում և ոչ թէ ճշմա-
րիտ էութիւն: և այս մուրումններ մինչև Թոնգրակեցւոյ աղան-
դի հերետիկոսութեանն էր հասել: Բայց այս մուրումններից
ասորի և հայ ժողովրդեան մէջ ահագին խռովութիւն կար իւ-
րաքանչիւր աղքի ծխական արարողութեան համար: Ասորիք պա-
խարակումէին հայերին ասելով որ: Հայք հրէաբար են բազարջ
հայտով պատարագում: Հայք մեղադրումէին ասորիներին ասե-
լով թէ: Ասորիք խմորուն և ձիթազանգ հայտով են պատարագում:

Այս մուրումնաց և խռովութեանց առաջքը առնելու համար
Գրիգոր Գ. Պաշլաւունի իւր եղբայր Ներսէս Շնորհալու ձեռքով
գրեց նոյն Թլիուրանի իշխանին Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ գա-
ւանութիւնը ի գիտութիւն բոլոր ժողովրդոց: Այս գրութիւնը
հարկաւոր ազդեցութիւնը գործեց և շատերը խմանալով իրանց
մուրումնները: գործան յուզողութիւն:

Միայն կրօնական վէճերի տագնապը չէր որ Հայ ժողովրդի վի-
ճակը դառնացնումէր և միտքը պղտորում դէպ ի մայր եկեղեցին:
հայրապետարանը անելանելի գրութեան մէջ էր մանաւանդ նո-
րանով: որ բռնաւորների աւերածութիւններն ու սրածութիւն-
ները հայ ժողովրդեան և հայ եկեղեցուն կորուստ էին սպառ-
նում: ուստի Գրիգոր Գ. Պաշլաւունի, որպէս զի հայրապե-
տական աթոռն էլ զոհ չը գնայ բռնաւորների կատաղութեանը:

1147 Թուին փոխադրեց Հռոմկլայ կոչեցեալ գլխակը: որ Աստի-
նացւոյ իշխանութեան տակ էր: Նփրատ գետի ափին: այնտեղ ուր
Մարզման գետը կիսաշրջան կազմելով խառնումէ Նփրատին:
Գրիգոր Գ. հայրապետական աթոռը փոխադրելուց յետոյ լատին
իշխաններից գնաց Հռոմկլան և հայրապետանայի սեպհակա-
նութիւն գործնելով մի հոյակապ գմբէթարդ եկեղեցի էլ շինեց
այն տեղ:

Գրիգոր Գ. խաչակրաց արշաւանքի առիթով արեւելք եկած
կաթողիկ իշխանների և հոգևորականների հետ ծանօթ լինելով
նոցա միջոցաւ բարեկամական յարաբերութեան մէջ էր Հռոմկլայ
որայի հետ: նա բարեկամական յարաբերութիւն սկսեց նաև Յու-
նաց հետ և այս յարաբերութեան միջնորդն էր Աամբրոսի Օշին
իշխանը: որ Գրիգորի եղբւր գոտեր այրն էր:

Այս բարեկամական յարաբերութիւնը կրօնական բանակցու-
թեան պատճառ գործաւ հասեալ գէտքով: Աամբրոսի Օշին
իշխանի և Սուրբնեան Թորոս իշխանապետի մէջ խռովութիւն
կար: Օշին օժանդակումէր Յունաց իշխանութեան զօրանալուն:
և ձեռնառն էր նոցա: ընդ գէմ Թորոսի: իսկ Թորոս յունական
նենգութիւններից ի սիրտ և ի հոգի վշտացած՝ ձգտումէր անկա-
խութեան: և սաստիկ նեղն էր ձգել Օշինին: Գրիգոր Գ. Պաշլա-
ւունի այս խռովութեանց առաջքը առնելու համար Շնորհալուն
հաշտարար միջնորդ ուղարկեց երկու իշխանների մէջ: Ներսէս
ստանձնեալ գործը ըստ երեւութին յաջողութեամբ վերջացնելուց
յետոյ: վերադարձին՝ Մամեստիա քաղաքում հանդիպեց Յունաց
կիւ Մանուէլ կայսեր փեսայ Ալէքս Ամնինոս գքսին: Խօսակե-
ցութիւնը շուտով կրօնականի փոխուեց և Ներսէս իւր խօսակցի
միտքը գէտ ի Հայաստանեայց եկեղեցու ուղղափառութիւնը շի-
նելու համար թղթով ներկայացրեց նորան Հայաստանեայց եկե-
ղեցւոյ գաւանդութիւնը:

Այս թուղթը Ալէքս Ամնինոս անձամբ ներկայացրեց կայսեր:
որ խնդամաբար ընդունելով՝ միութեան համար սկսեց բանակե-
ցութիւն հայ հայրապետանոցի հետ և իւր Սմբատ անուամբ պա-
լատական սպասաւորին թղթով յանուն Գրիգոր Գ. կաթողիկոսի
ուղարկեց Հռոմկլայ: Այս թղթով կայսրը առաջարկումէր կա-
թողիկոսին Սմբատի հետ Կ. Պօլիս ուղարկել Ներսէսին՝ հարկա-
ւոր բանակցութեան համար: քայց մինչև որ կայսեր թուղթը և

հրաւիրակը կը հանէին Հռոմէայ՝ վախճանեց Գրիգոր Գ. Պաշ-
լաւունի յաջորդ թողնելով իւր կրօններ եղբայր և գործակից Ներ-
սէսին. ուստի և, Սմբատ՝ կայսեր թուղթը յանձնեց Ներսէս Ենոր-
հալուն, որ զբաղուած լինելով հայրապետական գործերով՝ չըկա-
րողացաւ գնալ Պոլիս:

Ներսէսի ընտրութիւնը եղաւ հետեւեալ կերպով. Գրիգոր Գ.
1165 թուին Հռոմէացի Ա. ժողովքը գումարեց, ուր յայտնելով
իւր անկարողութիւնը փարել հայրապետական իշխանութիւն ծե-
րութեան և տկարութեան պատճառով, առաջարկեց ընտրել նոր
հայրապետ: Ժողովը առանց աշաղիիր լինելու Ենորհալու հրաժա-
րումներին, նորան ընտրեց կաթողիկոս, որին Գրիգոր Գ. հան-
գիստաւոր կերպով օժեկուց յետոյ, իբրեւ հայրապետի երկրպագե-
լով՝ առաջարկեց նորան հայրապետական քօղն ու քաւազանը և
առանձնացաւ, ուր և մի քանի տմնից յետոյ փախճանեց նոյն թուին
և թաղուեց Հռոմ կըլայում իւր առաջուց պատրաստած շիրմի մէջ:

Գրիգոր Գ. Կաթողիկոսի օրով բացի իւր եղբայր Ներսէս Ենոր-
հալուց հաջակաւոր էին իբրեւ եկեղեցական մատենագիրներ իւր
աշակերտակից և Կարմիր վանքի վանահայր հաջակաւոր Ստե-
փաննոս վանահօր մօտ ուսեալ Սարգիս Ենորհալի և Նզնատիոս
փարզապետ: Սարգիս Ենորհալին Կաթողիկեայց թղթոց մեկնու-
թիւնը գրեց ընտիր և խմատաւից սճով, իսկ Նզնատիոս՝ նոյն Գրի-
գոր Գ-ի առաջարկութեամբ՝ Ղուկասաւ տեւտար մնի մեկնու-
թիւնը գրեց զարձեալ ընտիր և խմատաւից սճով: Նշանաւոր էին
գարձեալ Սամուէլ Անեցի, որ պատմական մի համառօտ ժամա-
նակագրութիւն պատրաստեց, Մատթէոս Աւահայեցի, որ «Խաչա-
կրաց արշաւանքը» վիպագրեց, և այլք:

Գրիգոր Գ. Պաշլաւունի բացի հայ գրականութեան սատարե-
լուց խրախուսելով գիտակ մեծանց և պատշաճապէս նոցա ընդու-
նակութիւնը ի գործ դնելով՝ գրեց Աւետեայ տօնի «Խորհուրդն
անճառ» և երկրորդ Թաղկազարդի «Մեծահրաշ այս խորհուրդ»
շարականները ու ի պատիւ Ս. Լուսաւորչի՝ «Ի յեւն արեւո՝
արեւ» մեղեդին:

Ա.

Միջազեռաց Ամայք և Շաղթան գաւառի մուրեկոյ համար նորհայտ ձեռքով Գրիգոր Գ. Պաշտօնունու գրած թղթի համառօտութիւնը *):

Ա. Ասելն Յիսուսի համար « Երեկ » ցոյց է տալիս նորա գոյակցութիւնը հօր Աստուծոյ հետ՝ առաջ քան դաւաժանանալը — Այսօր « Նորա փրկական տնօրէնութիւնները յետ մարդկութեան — Նոյն և յաւիտեանս »՝ բանին և մարմնոյ անվախճան յաւիտենական լինելը: Յիսուս Քրիստոսի արտասուիլն քաղցնուլը և լին. մարդկութեան կրից արտայայտութիւնքն են իւր մտեալներին տիրարար յարուցանելն ու ասելը. « Ես և Հայրն իմ մի եմք »՝ աստուածային զօրութեան ասպարէզն են: Յիսուս իւր անձին մէջ միացած ունեւորձ աստուածային և մարդկային բնութիւնը, մարդկութեամբն՝ մեռաւ և աստուածութեամբն՝ անմահ մնաց: Եւ Յիսուսի մի անձին մէջ բնութեանց միաւորութեան համար Նոյն անձին է ընծայվում մահն ու անմահ մնալը. « Եթէ ոչ բնութիւն անմահին Աստուծոյ չարչարեցաւ և մեռաւ. . . . այլ մի և Նոյն Աստուած և մարդ » մեռաւ ըստ մարդկութեանն, և անմահ մնաց ըստ Աստուածութեան. . . . և վասն պատրիկ Աստուած իաշեալ ասի և չարչարանք Աստուծոյ և արիւն և մահ » **):

Բ. Զատիկի տօնին կամ ննջեցելոց յիշատակի համար մատաղը չար պէտք չէ համարել որովհետեւ հրէականին հետեւողաբար չէ Զատիկի կամ ննջեցելոց յիշատակի մատաղը: հրէականին հետեւողութեամբ կատարելը և նորա արեամբ թողութիւն յուսալը ոչ միայն խոտելի է, այլ և վնասակար, որովհետեւ այնպէս վարուողը յայտնումէ թէ զեռ Քրիստոսի արեամբ մեղքից չէ ազատուած, այլ զարձեալ ստուերական օրէնքին է ծառայում: Բայց մատաղը պէտք է կատարել ոչ թէ իրրեւ զոհ, այլ իրրեւ աղքատներին ողորմութիւն: Մատաղը սահմանել է Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ հրամայելով ժողովրդին իւր ունեցածներից տասանորդ տալ եկեղեցւոյ պաշտօնէից և անբան կոթերին մատուցած զոհերի փոխանակ մատաղ անել, նախապէս օրհնած աղ ուտեցնելով կենդանուն. մատաղից յատկացեալ տեղերը, որոնք են երին և մորթին եկեղեցական պաշտօնէից մասնաւորելուց յետոյ՝ մնացեալը իրրեւ ողորմութիւն՝ բաժանել աղքատներին: Նշումեալ լինի ով որ այս մտքով չի անիլ մատաղը՝ այլ հրէաբար կամ հեթանոսաբար կանի: Իսկ մատաղի աղը պէտք է օրհնել, որովհետեւ Պօղոս առաքեալը հրամայումէ, ոչ միայն Աստուծոյ նուիրեալները, այլ և հասարակաց կերակուրն ու ըմպելին ևս պէտք է աղօթքով և Աստուծոյ խօսքով սրբել և ապա ուտել: — Գայթակղեալ են

(*) Ընդհ. հերս. Շնորհ. տպ. յիշմ. 1865 յերես 333—400 (Թուղթ Գրիգորի-կաթուղիկոսի ի Միջազեռաց Աստուծոյ. (**) Նոյն երես 333—340.

Ասորիք՝ որոնք ամենայն պիղծ բան օրհնութեամբ սրբուած համարելով՝ ուսումնեն, բայց Հայոց պանրից զգուշանումեն, թէ մի գուցէ զատկի գառան խախտացով (պանրի մայեայ) մակարդած լինի: Մատաղները երեք տեսակ են Ա. Զատկի (ախար) Բ. Տեառնական՝ իբրեւ նշան գոհութեան երախտեացն Աստուծոյ և Գ. ննջեցելոց յիշատակի համար՝ իբրեւ տուրք ողորմութեան *):

Գ. Ոմանք կարծումեն թէ Աստուծոյ զրախան, որոյ մասին Մովսէսը գրեց չըկայ, չըկան կենաց և գիտութեան ծառեր, և ոչ նիւթեղէն պատուղ՝ որ Ադամ կերած լինի, այլ միայն օրինակի համար են գրուած: — Որոնք կասեն թէ զրախտ չըկայ, և Ադամ յառաջագոյն այն տեղ չէ եղել, նորա մէջ մտնելուն արժանի չլինին, այլ նոցա դէմ, յիմար կոյսերի նման, զրախտի դուռը փակուի: Եւ թէ, Ադամայ զրախտը էր նիւթական էութիւն **):

Դ. Ոմանք Թոնդրակեցւոց հետեւելով ասումեն մարդկանցից շինուածը չէ եկեղեցի այլ միայն մարդիկը են: Չեն ընդունում Մաշտոց գիրքը և խաչ ու եկեղեցի օրհնելը: — Դրախտը եկեղեցու ստուերառիւթն էր, ինչպէս մարդը ճաշակելով Յիսուսի մարմին և արիւնը՝ համարվումէ ընդունարան Յիսուսի, նոյնպէս և նիւթական շէնքը ընդունելով իւր մէջ հաւատացելոց բազմութիւն կոչվումէ ըստ երրայեցւոց՝ եկեղեցի, իսկ ըստ Հայոցս՝ Ժողովարան, և որովհետեւ Յիսուս Քրիստոս եկեղեցումն է պատարագվում, ուստի և եկեղեցին կոչվումէ տուն Աստուծոյ. և թէ Մովսէսի խորանը և Սողոմոնի տաճարը որ եկեղեցու ստուերն և օրինակն էին Աստուծոյ փառաց ընդունարան դարձան, ո՞րչափ ևս առաւել եկեղեցին:

Խաչը ընդունելով որպէս ամրոյ, որից անբաժան է Յիսուսի խաչելութեան տիպը, պէտք է երկրպագութիւն և պաշտօն մատուցանելը և այն՝ ոչ թէ նիւթեղէն ամրոյն, այլ խաչեցեալ Յիսուսին և այս՝ խրատուած սուրբ առաքեալներից, ինչպէս որ մարմնաւոր աչքով սորա նիւթը և ձեւը անվրէպ տեսնումանք նոյնպէս էլ հոգւոյ աչքով ու հաւատով սորա մէջ միացած Աստուծոյ աներևոյթ զօրութիւնն ենք տեսնում:

Հնումն Առաքեալները և նոցա յաջորդները խաչը կազմումէին քառաթեւ նիւթից և ձեռները դնելով նորա վերայ աղօթում էին, որով զգալի նիւթը իմանալի զօրութիւն էր ընդունում և ապա կանգնեցնելով արևելեան կողմը, հրամայումէին հաւատացեալներին երկրպագութիւն մատուցանել: Յետոյ եկողները անկարող լինելով բերանացի խաչ օրհնել, սահմանեցին խաչ օրհնելու կանոնը և խաչը պէտք է լուանալ ջրով և գինով և ապա զրոշմել սուրբ մեռնոյն որ ի և զգայականին՝ սուրբ Հոգւոյ զօրութիւնը ըստ իմանալոյն հանգչի նորա վերայ: Այսպէս պէտք է կատարել նաև եկեղեցւոյ նաւակատիքը օրհնութեամբ և օծանելով ***):

Ե. Ծիսարանը որ կարգաւորուած լինելով Մաշտոցից՝ մաշտոց է կոչվում, պէտք է ընդունել: Մերժել այնպիսիներին՝ որոնք կասկած կը յայտնեն եկեղեցւոյ շնորհաց համար ****):

(*) Ընդհ. երես 350—366: (**) Նոյն 366—373: (***) Ընդհ. երես 374—380:

(****) Նոյն 380—381:

Զ. Նշողվեալ լինին նորա, որոնք կասեն թէ Յիսուս նախ քան ծնանելը մարմին ունէր, և նորա՝ որոնք կասեն թէ Յիսուսի մարմնառութիւնը կատարուեց միայն թանձրանալով, ըստ օրինակի ցրտից սառած ջրի *):

Է. Մոլորվումեն որ ասումեն Աստուած աչք, ականջ, ձեռք ևլն. ունի, — Ամեն բան որ մարմին է՝ զգալի է, իսկ այն՝ որ անմարմին է՝ իմանալի է. և որովհետև Աստուած անմարմին է, ուրեմն և իմանալի է, ուրեմն և չունի ձեռք, աչք, ևլն. Իսկ Աստուծոյ աչք, ձեռք վերագրելը միայն նորա անբւխթ զօրութիւնը յայտնելու համար է **):

Բ.

Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ կարգը ***), որ գրեց Ներսէս Շնորհալի առ Ալէքս Կոմնինոս դուքս՝ փեսայ Կիւ Մանուէլ կայսեր.

Ա. Յիսուսի ծնունդը տօնվումէ Յունուարի վեցին, որովհետև Ապրիլի 7ին տօնվումէ Աւետեաց տօնը, որ եթէ Մարտի 25ին տօնուէր, այն ժամանակ Եղիսարէթի յղութիւնը Թշրինի 10ին կամ Սեպտեմբերի 27ին, այս ինքն պաշտամանց օրերի սկզբին կընկներ. մինչդեռ պաշտաման օրերից յետոյ պիտի Զաքարիան գնար տուն և այն ևս ոչ թէ Երուսաղէմ, այլ լեռնակողմները. իսկ պաշտամանց օրերի լրանալը գալիս է Թշրինի 22ին կամ Հոկտեմբերի 9ին. Մկրտութեան տօնն ևս նոյն Յունվարի վեցին է տօնվում որովհետև ըստ Աւետարանի՝ Յիսուս 30 տարեկան էր որ մկրտուեց, ըստ հաւանական կարծեաց՝ իւր ծննդեան օրը. Եւ այսպէս է տօնում Հայաստանեայցս եկեղեցին՝ որովհետև սկզբում բոլոր եկեղեցիքը այդպէս էին տօնում. յետոյ ոմանք, որովհետև Ծննդեան օրը Մկրտութիւնն ևս տօնելով չէին կարողանում Բեթղէհէմ և Յորդանան միանգամայն գնալ, ուստի և բաժանեցին այդ երկու տօները, որ հետզհետէ սովորական դարձաւ ****):

Բ. Մի բնութիւն ենք ընդունում Քրիստոսի մէջ ոչ ըստ Եւտիքէս հերետիկոսի, այլ ըստ Աթանասի և Նիւրղի Ալէքսանդրացւոյ. իսկ մի բնութիւն ասումենք Բանի և մարմնոյ անբաժանելի և անճառ միաւորութեան համար. և նշողվումենք նոցա, որոնք Նեստորին հետեւելով բաժանումեն Բանն ու մարմինը *****):

Գ. Ընդունումենք և յարգում տէրունական և սրբոց պատկերները, որ նկարումենք եկեղեցում, Խաչը եթէ մետաղից է, բեւեռով չենք պնդում, իսկ եթէ փայտից՝ բեւեռով ամրացնումենք:

Դ. «Սուրբ Աստուած» սրբասացութիւնը երգումենք ի դէմն միայն Որդւոյ և «խաչեցար» ասելով նորա մեծագոյն երախտիքն ենք յիշում:

(*) Ընդհ. 381 — 392. (**) Նոյն 392 — 400. (***) Նոյն եր. 117 — 144. (****) Նոյն եր. 126 — 128. (*****) Նոյն եր. 129 — 130.

ապա գիմելով Սուրբ Աստուածածնին՝ աղաչումենք որ մեր աղօթքը իւր Պրդուն մատուցանի, մեզ փորձութիւնից ու վտանգներից փրկելու համար*):

Ե. Քառասնորդաց պահքին շաքաթ և կիւրակէ օրերը կաթնեղէն և ձու չենք ուտում: այլ այդ բանը եթէ կայ՝ իբրև բացառութիւն կատարվումէ անժուժկալ մարդկանցից **):

Զ. Անապակ գինիով ենք պատարագում, նախ որ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ նախնի հայրերից ընդունելով՝ այսպէս է աւանդել մեզ. Բ. Յիսուս վերնատան մէջ բաժակը իբրև իւր արիւն առաջարկեց աշակերտներին առանց ջրի անուն տալու. թէ գինի էր բաժակը, յայտնի է նորանով որ իսկոյն ասաց. «Յայսմհետէ ոչ ևս արբից ի բերոյ որթոյ»: Աողահոս ջուրը ի խորհուրդ մկրտութեան, իսկ արիւնը ի խորհուրդ պատարագի ենք ընդունում, առ այս վկայութիւն ունենալով նաև Յովհան Ոսկերւորանի մեկնութիւնը և այլ սուրբ հարց գրուածքները ***):

Է. Խաչը միանգամ և եթ ենք օրհնում ըստ կանոնի առաքելական սուրբ եկեղեցւոյ.—Ջրպարտութիւն է ասելը թէ իւրաքանչիւր տարի կրկնում ենք ****):

Ը. Ջրպարտութիւն է ասելը թէ Հայք կարծումին որ Յիսուս մեզ համագոյակից թանձր և չարչարելի մարմին չառաւ սուրբ կոսից, այլ անօտ, անչարչարելի և անեղանելի.—Քրիստոսին ընդունումենք Աստուած և մարդ, մարդկութեամբն մեզ համագոյակից, իսկ Աստուածութեամբն Հօր և Ս. Հոգւոյն: Նոյն ինքն մի Աստուածութիւն անբաժանելի, ըստ աստուածայինն բնութեան՝ երկնային, պարզ, անչարչարելի և անմահ, իսկ ըստ մարդկայինն բնութեան՝ երկրաւոր, թանձր, չարչարելի և մահկանացու: Քրիստոսի Աստուածային և մարդկային միացեալ բնութեան մէջ ըստ նեստորի ոմն և ոմն չենք ընդունում, որովհետև միաւորութիւնից յետոյ վերցվումէ երկուութիւնը *****):

Թ. Յունաց կարծելը թէ մենք Առաջաւորաց պահքը պահումենք ի պատիւ ոմն կախարդ Սարգսի որ ունէր եշ և սկունդ.—ջրպարտութիւն և եղջերաւքաղ առասպել է.—Առաջաւորաց պահքը հաստատել է Ս. Լուսաւորիչ, առաջարկելով պատուհասեալ նորահաւած Տրդատ թագաւորին և ժողովրդեան իբրև ապաշխարութիւն պահել հինգ օր: Այս պահքը Առաջաւորաց է կոչվում, որովհետև Հայաստանեայցս համար առաջին պահքն է և իւրաքանչիւր տարի պահվումէ ի յիշատակ դարձի ի քրիստոնէութիւն: Այս պահքը ուրբաթ օրը տօնվումէ նինուէացւոց ապաշխարութեան յիշատակը, ցոյց տալու համար թէ, ինչպէս նինուէացիք ապաշխարելով փրկուեցին, նոյնպէս և պատուհասեալ հայ թագաւորն ու ժողովուրդը ապաշխարելով առաջան բժշկութիւն:

Իսկ պահքը սուրբ Սարգսի անուամբ է տօնվում, որովհետև պահքը շաքաթ օրը տօնվումէ սուրբ Սարգիս զօրավարի տօնը (որ Ասպադովկիայից էր և

(*) Ընդհ. եր. 132—133: (**) Նոյն եր. 133—134: (***) Նոյն եր. 134—136: (****) Նոյն 136—137: (*****) Նոյն եր. 137—141:

ուրացեալն Յուլիանոսից հալածեալ գնաց Պարսկաստան, ուր շատերի քրիստոնէութեան պատճառ դառնալուց յետոյ նահատակուեց Յունվարի 30ին և ըստ յարմարագատութեան տօնվումէ Առաջաւորաց պահոց շաբաթ օրը՝ 1) :

Ծանօթ. 2ըհամառօտեցինք Ս. Աստուածածնի յարգութեան, Սուրբ մեռնի նիւթի և այլ այլ այսպիսեաց վերաբերեալ Յունաց կասկածներից ցրումն, որովհետև անտեղի էին. եթէ այն ժամանակ ի պատիւ Ս. Աստուածածնի միայն կիւրակէ և տէրունական օրերին էին յատկացեալ շաբաթաններ երգում՝ այժմ ամենայն օր են երգում :

Գ.Լ. ԺԲ.

Ներսէս Շնորհալի կամ Կլայեցի (Հռոմկլայի Հայրապետանոցում ընդ երկար կենալու համար) յաջորդելով իւր եղբօրը՝ սուաջին գործը համարեց «Առ համօրէն հայասեռ ազինս»², խորագրով մի շրջաբերական կոնդակ հրատարակել ծանուցանելու Գրիգոր Գ. Պահլավունու կենդանութեամբ՝ իւր ընտրութիւնն ու օծումը և նորա մահը, եւ որպէս զի Հայ ժողովրդի իւրաքանչիւր դասակարգ հասկանալով կատարի իւր կոչման յատկացեալ պարտաւորութիւնը յօգուտ իւր, ազգի, եկեղեցու և մարդկութեան՝ առանձին առանձին կոնդակ ուղղեց դէպի վանքերի խարաղնազգեաց կրօնաւորները³, դէպի վանական միաբանութեանց առաջնորդները (վանահայր⁴), դէպի վիճակաց եպիսկոպոս առաջնորդները⁵, դէպի քահանայից դասը⁶, դէպի աշխարհիկ իշխանները⁷, դէպի զինուորները⁸, դէպի քաղաքացիքը⁹, դէպ ի երկրագործները¹⁰, և դէպի կանանց դասը¹¹ :

Ներսէս Շնորհալին բարբարոսների հարստահարութիւնից և Հայոցս տգիտութիւնից առաջացած եկեղեցական կարգաց խանգարմունքները կանոնաւորեց Մաքենեաց ուխտից, Թեղինեաց անապատից և այլ նշանաւոր մարդկանցից ստանալով ժամակարգութեան հին օրինակներ, նա եկեղեցական ծէսերը և ձեռնադրութեան կարգաւորութիւնը վայելչացրեց ինչ ինչ պատշաճաւոր յաւելուածներով :

Շնորհալին ինչպէս փոյթեռանդն էր հայրապետութեան վերա-

1), Ընդհ. եր. 141—143. 2), Նշն եր. 1—23. 3), Նշն 23—46. 4), Նշն 46—52. 5), Նշն 52—69. 6), Նշն 69—92. 7), Նշն 92—103. 8), Նշն 104—106. 9), Նշն 106—108. 10), Նշն 108—110. 11), Նշն 110—112.

բերեալ ընդհանրական գործերում, նոյնպէս և շուտափոյթ կատարումէր իրան եղած բոլոր առաջարկութիւնները ի շինութիւն գալթակղեալ մտաց, ի հոգեկան և ի բարոյական շինութիւն ցանկացողաց:

Նա Սամսատիոյ Քորոս քորեպիսկոպոսի գլուխեամբ իմանալով տեղւոյն արևորդեաց ոմանց ցանկութիւնը դառնալ դէպի Հայաստանեայց եկեղեցին, շուտով համառօտեց *) եկեղեցւոյ դաւանութիւնը և ուղարկելով Քորոս եպիսկոպոսին՝ պատուիրեց հրահանգել ցանկացողներին և մկրտել. և այսպէս անհետ եղաւ արևորդեաց աղանդը՝ նոցա հետզհետէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ գիրկը մտնելովը:

Ներսէս Շնորհալի կից իւր հայրապետական ներքին գործերին եռանդով սկսեց Նրիգոր Գ. Պաշլաւունու օրով սկսուած Յունաց հետ միութեան համար բանակցութիւնը յառաջ փարել: Արտիշե տե ինքն հայրապետական ներքին գործերով զբաղեալ էր, չըկարողացաւ գնալ Կ. Պօլիս, այլ թղթով ծանուցանելով կայսեր Նրիգոր Գ. Պաշլաւունու մահը և իւր ընտրութիւնը, և առաջի գնելով իւր Կ. Պօլիս գնալու անհնարաւորութիւնը, առաջարկեց կայսեր, առ ինքն կայսրը գայ և ժողովրդեան սիրտը խաղաղութեամբ ու գթով սիրաշահելով, միութեան խնդիրը յառաջ տանի. ք. որ նա կայսերական հրովարտակով դադարեցնէ Յունաց հալածանքն ու ատելութիւնը դէպի հայ եկեղեցին, ինչպէս ինքն շրջաբերական գրերով պատուիրել է Հայոց՝ քրիստոնէական եղբայրսիրութեամբ վարուել Յունաց հետ: Ընդ սմին Շնորհալին ուրախութիւն էր յայտնում՝ այն բարեգուշակ դէպքի համար՝ որ Քրիստոսի եկեղեցու միութեան պատճառով բոլոր եկեղեցիքն են աշխատում. ինչպէս, Հռովմայ պապը՝ յատուկ պատուիրակ ուղարկելով Կ. Պօլիս, իսկ Ասորւոց պատրիարքը՝ հայ հայրապետանոցին: Գ. որ եթէ յաջողի կայսեր գալ արևելք և դէմ՝ յանդիման խօսել եկեղեցու միութեան համար, խօսակցութիւնը պէտք է կատարուի որպէս հաւասար մարդոց մէջ, իրար հետ վստահութեամբ և համարձակութեամբ, և ոչ թէ կայսեր կողմից՝ տիրաբար, իսկ Հայոց կողմից՝ ծառայաբար: Խօսակցութիւնը պէտք է լինի խաղաղասէր ոգով և առանց բանակռուի, միմեանց ուսոճցանելու և միմեան-

(*) Ընդհ. 308—318.

ցից ուսանելու մտքով, դատաւոր ունենալով Աւետարանը և Ս. Հարց գրութեանը:

Այս առաջարկութիւնը և սորան կցած Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ու աւանդութիւնը, *) Շնորհալին ուղարկեց կայսեր, որ պատճառ բերելով իւր՝ տէրութեան գործերով զբաղուած լինելը, իւր կողմից ուղարկեց մի գիտնական աստուածաբան անձն Քէորիանոս անուամբ և Փիլիպպոսիոսոյ Հայոց վանքի հայազգի Յովհան Ութման կոչեցեալ վանահօրն, այսպիսի յանձնարարականով. « Որոհք ինչ որ այս բանի պատճառով (միութեան համար) պատմեն ձեզ, համարէք թէ մեր թագաւորութեան կողմից են խօսուամ:

Ներսէս Շնորհալի Քէորիանոսի և Յովհաննէս վարդապետի հետ հաւատոյ դաւանութեան մասին ընդ երկար խօսելուց և ըստ իւր կարծեաց յերկուց կողմանց ինչ ինչ թիւրիմացութիւններին հասու լինելուց յետոյ, դարձեալ համառօտելով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դաւանութիւնը **), յանձնեց նոյա որ կայսեր ներկայացնեն. կայսրը ի պատասխանի՝ առանձին թղթով առաջարկումէ ***)) Շնորհալուն,

Ա. Նշովել Նւտիքէսին և այլ հերետիկոսներին, որոնք Քրիստոսի մէջ մի բնութիւն են խոստովանում:

Բ. Ընդունել Քրիստոսի մէջ մի անձնաւորութիւն՝ միացած երկու (աստուածային և մարդկային) կատարեալ բնութիւններից, Զրհամարել Աստուծոյ որդին ուրիշ, և Ս. Աստուածածնի որդին ուրիշ, այլ՝ նոյնը որդի Աստուծոյ և որդի մարդոյ, որի մէջ մարդկային կամքը միշտ աստուածայնոյն է հետեւում:

Գ. « Սուրբ Աստուած » սրբասացութիւնը առանց « խաչեցարի » -ի և առանց « և -ի » ասել:

Դ. Աւետեաց տօնը Մարտի 25 ին, Մենդեանը՝ Դեկտեմբերի 25 ին, Թլփատութիւնը՝ Յունվար 1 ին, Մկրտութիւնը՝ Յունվարի 6 ին, Տեառնընդառաջը՝ Փետրուարի 2 ին տօնել, և այսպէս Յունաց հետ տօնել բոլոր Տէրունական, Ս. Աստուածածնի և այլ սրբոյ տօները:

Ե. Ս. Միւռօնը ձիթենւոյ իւղից անել:

(*) Ընդհ. եր. 148—196. (**) Նոյն եր. 198—212. (***) Նոյն եր. 214—215.

Զ. Ս. Հաղորդութեան խորհուրդը խմորուն հացով և գինով ու ջրով կատարել:

Է. Սուրբ պատարագի և միւս խորհրդոց կատարման ժամանակ բոլոր ժողովուրդը, բացի ասպաշխարութեան համար օրէնքով արգելեալներից, եկեղեցու ներսը թողել:

Ը. Ընդունել չորրորդ, հինգերորդ, վեցերորդ և եօթներորդ տիեզերական կոչուած ժողովները, և

Թ. Կաթուղիկոսի առաջարկութիւնը թողուլ միայն ի կամս կայսեր:

Շնորհալին կայսեր այս առաջարկութեանց հետ ստացած լինելով նաեւ Կ. Պօլսոյ Միքայէլ յոյն պատրիարքի թուղթը, երկուսին ևս պատասխանեց առանձին առանձին թղթով*) յայտնելով թէ եղած առաջարկութիւնները քննելու համար ժողով է գումարելու, եթէ առաջարկութիւնները ընդունելի լինին ժողովից ինքն ևս կընդունի ոչ թէ մոլորութիւնից ղէպ ի ճշմարտութիւն դառնալու, այլ աստուածային սիրոյ հաղորդութեան համար:

Շնորհալին Յունաց առաջարկութիւնները քննելու համար ի ժողով հրաւիրեց**) Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բոլոր հոգեւոր ներկայացուցիչներին սկսեալ Աղուանից աշխարհից. բայց դեռ ժողովը չըգումարուած՝ 1173 թուին օգոստոսի 13 ին վախճանեց***) ու թաղուեց Հռոմ կղայի մէջ Գրիգոր Պահլաւունու մօտ, որով և չըկայացաւ ժողովը և այն՝ թերեւս այցելութեամբ ոչորմածն Աստուծոյ:

Ներսէս՝ շնորհալի հանդիսացաւ ոչ միայն հայրապետական ներքին գործոց կառավարութեամբ, այլ և իւր հոգեպարար և շնորհազեղ երկասիրութիւններով****) որոնք գրուած են Արձակ և Զափաքերական: Շնորհալու Արձակ գրուածոց մէջ նշանաւորն է Թուղթ Ընդհանրական, որ երեք մասն է բաժանւում, Ա. Հովուական հրահանգներ՝ առ ամենայն դասս հայասեռ ազգիս, Բ. Թըղթակցութիւնք Յունաց արքունեաց և պատրիարքարանի հետ միութեան խնդրոյ առիթով, Գ. մասնաւոր անձինքներին գրած Թըղթեր, նոցա հարցափրութեան բաւականութիւն տալու համար: Միւս արձակ երկասիրութիւնները ճառեր և մեկնութիւններ են:

(*) Ընդհ. 219—229. (**) 290—292. (***) Նոյն եր. 227. (****) Եկեղ. պատմ. Մ. Վ. Մսերատեան 502—514.

որոնցից Մատթէոսի աւետարանի մեկնութիւնը որ վերահաս մահաւան պատճառով կիսատ էր մնացած ամբողջացրել է Երզնկացին: Շնորհալու երկասիրութեանց մէջ առանձին տեղ բռնում է «Հաւատով խոստովանիմ» աղօթքը, որ 24 տուն է ըստ օրական ժամուց:

Շնորհալու չափաբերական երկասիրութիւնները երկու տեսակ են. 1. Հին հայկական տաղաչափութեամբ, որպիսի են Շարականի մէջ ԳԿ. Աւագ օրհնութիւնը, Եօթանասնից, Նինուէացւոց, և Մեծի պահոց կիւրակէ աւուրց շարականները. այլ և Մաղկաղարդի հարցը, Հոգւոյ գալստեան չորս պատկերը, Վարդափառի երկու պատկերը, Վերափախման երկու պատկերը, Յովհաննու և Մարգարէից Դ2. հարցերը, Հրեշտակապետաց, Վարդանանց և Աւանդեանց շարականները: Յիշեցութիւնը, Զարթիքը և Ի քէն հայցեմքը: 2. Արաբական տաղաչափութեամբ՝ Այսօր անճառը, Նորոգողը, Աստուած անեղը, Ճաշու ողորմեայից երգերը, Նայեաց սիրովը, Առաւօտ լուսոյ, Աշխարհ ամենայնը և Յիսուս որդին:

Շնորհալին բացի այս հոգեւոր երգերից՝ որոնք ղեկուն են սուրբ գրոց իմաստներով, աստուածաբանական հմտութեամբ և քրիստոնէական ամբիժ հաւատով՝ գրել է արաբական տաղաչափութեամբ Ողբ Եղեսիոյ, և Վիպասանութիւն, որով համառօտել է նա Հայոց պատմութիւնը: Շնորհալին ունի դարձեալ շատ երգեր ու գրածներ որոնք այստեղ չեն յիշվում:

ԳԼ. ԺԳ.

Գրիգոր Գ. Տղայ մականուանեալը, որ Շնորհալու Վասիլ եղբոր որդին էր, գնացած լինելով ուրիշ տեղ, երբ լսեց Շնորհալու ծանր հիւանդութիւնը շտապեց շուտով հասնել, բայց ճանապարհին պատահելով Իկոնիոյ սուլթանին, նորանից մեծ պատուով ընդունուեց, որով և ուշացաւ և հազիւ կարողացաւ Շնորհալու յուղարկաւորութեան հանդիսին հասնել: Այս տխուր հանդիսից յետոյ ներկայ եղող բազմութիւնը միաձայն աղաղակելով խնդրեցին Գրիգոր Տղային կաթուղիկոսացնել, և եպիսկոպոսաց ժողովը ի նկատի ունելով ժողովրդեան ցանկութիւնը, օժեց նորան կաթուղիկոս և նոյն օրը որոշեց Շնորհալու տօնը կատարել իւրաքանչիւր տարի:

Գրիգոր Գ. Տղայի կաթողիկոսութեան լուրը Կ. Պօլիս հասնելուց յետոյ Կիւ Մանուէլ կայսրը Շնորհալու մահուան պատճառով մխիթարութեան թուղթ գրեց և յանձնեց Թէորիանոսին Հռոմկլայ՝ նորընտիր հայրապետին հասցնելու համար, որ ճանապարհին արգելքների հանդիպելով՝ ուրիշի ձեռքով ուղարկեց:

Գրիգոր Տղայի նկատի ունենալով որ Շնորհալուն արած Յունացինն առաջարկութիւնների պատճառով շատերը, մանաւանդ Մեծ Հայոց հոգեւորականք տփգոհ էին, ուստի և կայսեր ի պատասխանի գրած թղթով առաջարկեց առաջարկութեանց վերայ չը պնդել, մանաւանդ որ դաւանութեան չեն վերաբերում: Այս թուղթը Գրիգոր Տղայ ուղարկեց մի յոյն Կոստանդին անուամբ վարդապետի ձեռքով, խնդրելով նոյն ինքն վարդապետին Նրապօլսոյ և շրջակայից յոյների վերայ եպիսկոպոս ձեռնադրել տալ: Գրիգորի թուղթը հասաւ կայսեր՝ երբ նա պատրաստուածէր Իկոնիոյ Առկթանի հետ պատերազմել. ուստի և պատուիրեց թղթաբերին սպասել Կ. Պօլսում, մինչև որ ինքն անյաջող պատերազմից վերադառնալով՝ Գրիգոր Տղայի առաջարկութեան համեմատ թղթատար Կոստանդին վարդապետին արքեպիսկոպոս ձեռնադրել տուեց, չը պնդելով ինն առաջարկութեանց վերայ՝ միայն յոյն եկեղեցւոյ դաւանութիւնը համառօտելով՝ ուղարկեց Գրիգոր Տղային առաջարկելով նորան եպիսկոպոսներով հանդերձ անձամբ գնալ Կ. Պօլիս և բերան առ բերան խօսել *): Կ. Պօլսոյ յոյն Միքայէլ պատրիարքն ևս իւր, Անտիոքայ յոյն պատրիարքի և 17 մետրապօլիտների ստորագրութեամբ ուղարկեց յոյն եկեղեցւոյ դաւանութիւնը **):

Գրիգոր Տղայ կայսեր և պատրիարքի թուղթերը ստանալուց յետոյ ժողովով պատասխան տալու համար հրաւէր ուղարկեց դէպ ի Մեծ—Հայք, Արեւելք, Երուսաղէմ և դէպ ի Սեաւ Լեւոն՝ գնալ, ժողովել Հռոմկլայ: Ժողովը կայացաւ 1179 թուին Ջատիկի տօնին, ուր Ներսէս Լամբրօնացի մի ընդարձակ և պերճախօս ատենաբանութիւն արեց սիրոյ և միաբանութեան համար: Այս ատենաբանութիւնից յետոյ քննութեան առնուեցին կայսեր և պատրիարքի թղթերը ***):

(*) Ընդհ. երես 233—242. (**) Նոյն 242—248. (***) Նոյն 248—250.

Ժողովի վճիռը, ստորագրուած միայն 33 եպիսկոպոսներից, որոնց երկրորդն էր Աղուանից Ստեփաննոս կաթողիկոսը և վերորդն Ներսէս Լամբրոնացին, Գրիգոր Տղայ ուղարկեց Պօլիս յատուկ թղթատարներով, որոնք Աեսարիայում արգելքի հանդիպելով յետ դարձան: Գրիգոր Տղայ նորից պատրաստվումէր ժողովի որոշումը ուղարկել, լսուեց կայսեր և պատրիարքի մահը ուստի և յետաձգեց*):

Արշափ և Կիւ Մանուէլ կայսեր և Միքայէլ պատրիարքի մահումք միութեան գործը խափանուեց, սակայն Հռոմկղայի Բ. ժողովի որոշումը և Ներսէս Լամբրոնացու ատենաքանութիւնը մեծ տեղեկութեան առիթ էր տուել ազգին. Զորոգեաեցիք, Սիւնեցիք, Նիրակացիք և գրեթէ բոլոր արեւելեան Հայք անբաւական էին. Գրիգոր Տղային չէին կամենում այլ ևս կաթողիկոս ճանաչել, այլ Բարսեղ Անեցուն կամենում էին օծել և նորան հնազանդել:

Գրիգոր Տղայ իւր դէմ կուտակուած ամբաստանութեանց համար նախատանաց թղթեր գրեց բոլոր արեւելցւոց և յատկապէս Զորոգեաեցւոց, որոնք չըշատանալով կաթողիկոսին և Լամբրոնացուն գրած թղթերով բողոքեցին նա և Ռուբինեանց Աւոն իշխանին, որ նա իբրեւ հայրենի եկեղեցու նախանձախնդիր՝ պաշտարանէ եկեղեցին Գրիգոր Տղայի և Լամբրոնացու օտարասիրութիւնից:

Գրիգոր Տղայ և Լամբրոնացի իրանց արդարացնելու համար սկսեցին մեղադրել Տուտէորդեանց իբրեւ հակառակասէր և անխաղաղասէր անձինք, մահմետականաց կիթոյլնիկիւր անուանելով նոցա. իսկ եկեղեցու մէջ ներմուծութիւնները արդարացնումէին տակով որ ինքն Աւոն իշխանն էլ եւրոպացիներէն շատ բան ներմուծել է իւր արքունեաց մէջ:

Արշափ որ արեւելեայք կիլիկեցիներէն անխաղաղասէր են կոչվում և դանազան նուաւատացուցիչ մակդիրներով են յիշատակվում, սակայն արեւելեայց ջանքը արդիւնաւորուած է նորանով՝ որ Հայաստանեայց եկեղեցին հաստատ պահեց իւր աւանձնութիւնը և ազգայնութիւնը, որ սակաւիկ մի ևս՝ զոհ պէտք էր գնար կիլիկեցւոց օտարասիրութեանը: Աւիսոս որ մինչև ցայսօր չը գտնուեցին արեւելեայց ամբաստանագրերն ու բողոքները, որոնցով երկու կող-

(*) Ընդհ. 276.

մանց ևս կարելի կըլինէր արժանի դատաստան անել և սխառմութեան մէջ հարկաւոր տեղը ապա իւրաքանչիւր կողմին:

Հռոմիկայի հայրապետանոցը և կիլիկեցիք միութիւն ասելով հասկանումէին Քրիստոսի եկեղեցւոյ միջից թշնամութեան, հակառակութեան և ատելութեան ջնջումն: Բայց Յոյնք և Վատինք նոյնպէս չէին մտածում: Հռովմայ ջանքն էր միութեան պատրուակով իւր գերիշխանութեան տակ առնել Հայաստանեայց եկեղեցին: Իսկ Յունաց ջանքն էր ջնջելով հայ եկեղեցւոյ անկախութիւնը՝ ժողովրդեան հետ ձուլել յոյն տարրի մէջ, և այս աւելի քաղաքական նպատակով, որ հայք իբրեւ առանձին ազգ և եկեղեցի՝ խոչընդոտն չըլինէին Յունաց աշխարհակալութեան տենչանքին, այլ ընդհակառակն՝ գործիք դառնային:

Միութեան գործը առ կախ մնալուց յետոյ, Յոյնք աւելի ևս կատաղութեամբ սկսեցին հալածել Հայերին, նկատելով մանաւանդ Հայոց համակրութիւնը դէպ ի խուցակիրները: Գրիգոր Տղայ պատաւորուեց Փիլիպպուպօլսոյ հայ Գրիգոր եպիսկոպոսին թղթով Պապի մօտ ուղարկել խնդրելու նորա միջնորդութիւնը Եւրոպացւոյ մօտ, որ նոքա սանձէին Յունաց ատելութիւնը դէպ ի Հայք *):

Պապը փոխանակ կատարելու ինչ որ իրանից խնդրվումէր, ուղարկումէ Գրիգոր Տղային լատին եկեղեցւոյ ծիսարանը, Եմիլիորոն ու Պալիում **)

 և իւր թագը և թղթով առաջարկում է—Ա. Հոգորդութեան բաժակի հետ ջուր խառնել, Բ. Մննդեան տօնը Դեկտեմբերի 25-ին կատարել. Գ. Ս. Միլաօնը ամեն տարի Աւագ

(*) 2ամ. հատ. Գ. երես 142:

(**) Պալիում եկեղեցական պատուոյ նշան էր որ տալիս էին պապերը արքեպիսկոպոսներին իբրեւ ամենաբարձր պատուանշան: Պալիում պատրաստելու համար երկու ապիտակ գառն հռոմում, Ս. Ագնէսի եկեղեցում օրհնելուց յետոյ կուսանաց վանքերում բուծանումէին և կտրոց ժամանակ գեղմն խողելով երկմատնաչափ լայնութեամբ ուրարած և ժապաւէն էին պատրաստում և Ս. Պետրոս առաքելոյ տօնի օրը նորա գերեզմանի վերայ օրհնելուց յետոյ, ուղարկումէին ո՛ւմ որ կամենումէին:

Պալիումը սկզբում արվումէր արքեպիսկոպոսներին, յետոյ, անհրաժեշտ դարձաւ Մետրապօլիտների համար որոնք պարտաւորուած էին շատ մեծագնի (420.000 գաղղ. ֆրանք) ստանալ, և այս դէպքում Պալիումը ծառայումէր պապական իշխանութեան որպէս մի պարաւանդիչ կապ պապի ստորադրելութեան տակ մտնելու (Յանոսի, Յաղաթս պապին. ԺԸ. եր. 160—162):

Հինգշաբթի օրը օրհնել, և նոյնն ի կիր արկանել մկրտութեան ջրի հետ, կնքելու և ձեռնադրելու ժամանակ: Գ. եպիսկոպոսի ձեռնադրութիւնը կիրակէ օր կատարել և գլուխը օծել. քահանայի և այլ ստորին պաշտօնէից ձեռնադրութիւնը՝ շաբաթ օրը կատարել և քահանայի ձեռքը օծել: Գրիգոր եպիսկոպոս ստանալով Պապից յիշատակեալ ընծայքը և թուղթը՝ վերադարձաւ և յանձնեց կաթողիկոսին, որ Տարսօնումն էր գտնվում:

Հռովմայ պապը լսելով որ Սալահատդին առել է Երուսաղէմը, նոր խաչակրութիւն կազմելով ուղարկեց դէպ ի Պաղեստին, և թղթով խնդրեց Գրիգոր Տղային օգնել այս արշաւանքին հարկաւոր ձեռնտուութիւնը անելով: Խաչակիրք երբ հասան Սելեկիա քաղաքի մօտ, Վեոն իշխան և Գրիգոր կաթողիկոսը ընդ առաջ գնացին և բերին մինչև Կիլիկիա, ուր և սիրով հիւրնկալեցին և այս հիւրնկալութիւնից բոլորովին գոհ՝ արշաւանքի առաջնորդ կայսրները խոստացան թագ տալ Վեոնին, ուստի և թագադրութեան հանգիսի համար Լամբրօնացին թարգմանեց Լատիներէնից թագաւորի օծման կարգը. բայց թագադրութեան հանգէսը չը կատարուեց, որովհետև Խաչակիրք շտապում էին դէպ ի Պաղեստին:

Գրիգոր Տղայ մօտ 20 տարի հայրապետական իշխանութիւնը վարելուց յետոյ 1193 թուին վախճանեց և թաղուեց Հռովմայում իւր հօրեղբարց (Գրիգոր Պահլաւունու և Ներսէս Շնորհալու) մօտ:

Գրիգոր Տղայի երկասիրութիւններն են այն թղթերը, որ նա գրել է միութեան խնդրի առիթով, և մի քանի յանդիմանական թղթեր դէպ ի հաղթանքիք, Տուտէորդին և հիւսիսային վարդապետները: Բացի այս թղթերից՝ Գրիգոր Տղայ գրել է նաև «Ողբ Երուսաղէմի»:

Ներսէս Շնորհալու հայրապետութեան վերջին տարիներում և Գրիգոր Տղայի օրով Հայ եկեղեցական գործերում մեծ դեր էր խաղում Տարսօնի արքեպիսկոպոս Ներսէս Լամբրօնացի:

Լամբրօնացու հայրն Լամբրօնի տէր Յշին իշխանն էր, որ ամուսնացած լինելով Շնորհալու Նահան եղբօր Նահանդուխտ դրստեր հետ՝ ունեցաւ հինգ արու զաւակ՝ որոնց մէկն էր Ներսէս Լամբրօնացի, որ սկզբում Սմբատ էր կոչվում:

Ներսէս յարգանգէ մօրն ուխտուած էր հոգեւորական կոչման. ուստի և մօնկութեան հասակում Սկեռայ վանքում ոմն Յով-

Հաննէս՝ ճգնազգեաց վարդապետի մօտ ստացաւ կրթութիւն պատշաճ իւր կոչմանը, յետոյ ուսում յաւարէն, լատիներէն և եգիպտարէն: Ներսէս 16 ամաց էր երբ մեռաւ նորա հայրը կտակելով ի ժամանակին՝ իւր շինած Սկեռաց վանքին վանահայր կարգել Ներսէսին: Մինչ Ներսէս խմանալով այս կամենումէր խոյս տալ անապատները, նորա մայր Շահանգուխտ իւր հօրեղբայր Շնորհալու մօտ տարաւ նորան, որին Շնորհալին արեղայ ձեռնագրելուց յետոյ ուղարկեց Սեաւ Աեառն ոմն արքայու կոչեցեալ Ստեփան վարդապետի մօտ աւելի ևս կատարելագործուելու համար: 18 տարեկան հասակում Աամբրօնացին իւր հայրենի քաղաքում քարոզիչ կարգուեց, տեսնելով որ կամենումեն իրան եպիսկոպոս ձեռնադրել տալ Աամբրօնի վերայ, յանձնելով միանգամայն Սկեռաց վանքի վանահայրութիւնը, առանձնացաւ Սաղրու վանքը: Սաղրու վանքում ևս տարածուեց Աամբրօնացու հռչակը և ինքն, իրան զխնոզների երեսից հանգիստ չը գտնելով, խոյս տուեց այլ առանձին տեղ, և Շնորհալու հրամանին համեմատ միայն երբեմն երբեմն գնումէր Հռոմկլայ, և այսպիսով ևս Շնորհալու մահուանը ներկայ գտնուեց:

Իրիգոր Տղայ յաջորդելով Շնորհալուն, 1176 թուին գրեթէ ստիպմամբ 23 ամեայ Աամբրօնացուն Տարսօնի և Աամբրօնի ու շրջակայից արքեպիսկոպոս ձեռնադրեց: Աամբրօնացին շուտով առաջնորդական բազմազբաղ կեանքից խոյս տուեց գէպ ի Սաղրու անապատը, ուր գրեց եկեղեցւոյ կարգաւորութեանց և Ս. Պատարագի մեկնութիւնը: Աամբրօնացին սրտեռանգն փափագով կամենում էր Սեպուհ Աեառն՝ Ս. Առաքաւորչի ճգնարանը ուխտով գնալ, բայց քանիցս կէս ճանապարհից յետ դարձրին, վերջապէս ծպտեալ կերպարանքով գնաց Ախլրոս կղզին, մինչև որ կիմանային նորա ուր լինելը՝ բաւական հմտացաւ յոյն լեզուին, և հուսկ ուրեմն տեսնելով որ անհնարին է իրան առանձնութեան մէջ մընալ, վերադարձաւ իւր աթոռն Տարսօն և սկսեց հովուել իւր ժողովուրդը: Հռոմկլայի Բ. Ժողովին ներկայ գտնուեց և Հռոմկլայում եղած ժամանակ յաւարէնից թարգմանեց Յովհաննու Յայտնութեան մեկնութիւնը: Սկեռաց վանքում 1181 թուին գրեց Սաղմասի մեկնութիւնը, գրեց Սողոմոնի Առակաց, Իմաստութեան, Ժողովոյի և 12 Փօքր Մարգարէից գրուածոց մեկնութիւնները և բազմաթիւ ճառեր: Յաւարէնից և լատիներէնից ինչ ինչ գրքեր

Թարգմանեց. յունարէնից, լատիներէնից ու եգիպտարէնից Թարգմանելով սրբոյ փայտաքանութիւնը և կարգի դնելով Վկայաւերի ու Ներսէս Շնորհալու հօրեղբայր Եգիպտոսի եպիսկոպոս Գրիգորի Թարգմանած փայտաքանութիւնները, կազմեց «Հարանց Վարք» գիրքը: Ի պատիւ Շնորհալույ գրեց մի ներբող ոտանաւոր, և Այսօր յարեաւ, Նորագեալ կղզիք, Համբարձման և Արդւոյ ու թողանց Ա. Գրիգոր Լուսաւորչի շարականները:

Ներսէս Համբրօնացի իւր համարձակ ատենախօսութեան համար համեմատութեամբ Գիմնասիոնի և Կիլիկիոնի, և կոչելով մեծաւ յաջորդ Պօղոս առաքելոյ: Ներսէս Համբրօնացի վախճանուեց 46 տարեկան հասակում:

Բ. ԺՈՂՈՎ, ՀՈՌՄԿԼԱՅԻ 1179 ԹՈՒՒՆ *).

Ա. «Հաւատում և խոստովանումենք պաշտելի և երկրպագելի սուրբ երրորդութիւնը երեք անձնաւորութեան բաժանուած՝ մի Աստուածութիւն, որոյ Հայր և Արդի և Սուրբ Հոգի անունները յատկութիւնն են հաստատում, իսկ մի Աստուածութիւնը՝ մեզ ցոյց է տալիս երեք անձնաւորութեանց համագոյութիւնը, անձնաւորութեամբն՝ բաժանուած և Աստուածութեամբն՝ միաւորեալ, ըստ Սերոբէից սրբասացութեան երեք «հայր» և զի «Տէր»

Բ. «Խոստովանումենք երեք անձնաւորութիւնից մինը, Հօր բանը և ծնունդ ծոցածին Արդին, Հօր կամքով և սուրբ Հոգւոյ գործակցութեամբ իջած Մարիամ ամենասուրբ կուսի արգանդը, ուր և Թանձրանալով Բանը, այսինքն խառնուելով մեր զգալի մարմնոյ հետ, մեր բանական հոգւոյ միջնորդութեամբ, անձառ միաբանութեամբ և անշփոթ խառնմամբ անպական կուսի արգանդից Աստուած ծնուեց, վասնորոյ մարմնացեալ Աստուծոյ ծնողին Աստուծոյն ենք գաւանում:

Սա ինքն մարմնանալիս, ոչ թէ աստուածեղէն զօրութեամբ այլ խորհրդական իրաւամբք և արդարութեամբ տնօրինեց մեր փրկութիւնը, Արովհետեւ մեր բնութիւնը, որ Աստուծուց անմեղ էր ստեղծուած և չըկարողացաւ իւր բարձրութեան մէջ մնալ, այլ սատանայի պատրանքով և դաւաճանութեամբ խաբուած՝ ընկաւ, իսկ Աստուածային բնութեան հետ խառնուելուց յետոյ լուսաւորուեց, . . . և այսպէս մարդացեալ Աստուածը մեր մեղանշական մարմնոյ մեղքը իւր մարմնի մէջ դատապարտեց . . .

Գ. Ձեր (Յունաց) նման խոստովանումենք Քրիստոսի մէջ երկու բնութեան անձառ միութիւնը . . . որովհետեւ մեր մարմնոյ բնութիւնը առաւ՝ իւր

բնական շարժմամբ սորան (մարդկային բնութեան) կենդանացնելու համար, և ով որ մարդկեղէն բնութեան յատկութիւնը Գրիստոսի մէջ զլանայ, ուրանումէ և իրաւամբ փրկութիւնը:

Տեսնվումէ նորա մէջ և կամք, որ մեր բանական հոգւոյ շարժումն է Մարմնոյ ներգործութիւն էլ է տեսնվում, որ յայտնի լինի թէ մեր փրկութիւնը աշխատութեամբ և ոչ թէ զօրութեամբ է կատարուած, որ աւելի զօրութիւն ստանանք յաղթելու թշնամուն. և որովհետեւ կամեւնումէր (Յիսուս) բնականի համեմատ վարուել, հրաժարվում էր մահից և ամաչում էր, ընդ նմին և տրտմում:

«Աստուածաբար կամենումէր, և այս պատճառով էլ աստուածութեան կամքը մարմնին էր հետեւեցնում և ասում. «ոչ իմ կամն, այլ քոյդ լիցի». յայտնի է թէ և իմն ըստ աստուածութեանս լիցի: Արհամարհումէր ամօթը, առ ոչինչ էր համարում երկիւղը, և այսպէս մարմնոյ կամքը աստուածեղէն կամքին հետեւեցնելով, խաչի խորհուրդը լրագործել. որով հասարակաց փրկութիւնը գործեց և իւր մէջ եղած մարմնի սքանչելի բարձրութիւնը ստացու ըստ առաքելոյն. «Սորա համար էլ Աստուած նորան աւելի բարձրացրեց, որ Յիսուսի Գրիստոսի՝ անունով կրկնուի ամէն ծունր: Մարդկապէս ներգործումէր, և ահա քաղցեց և վաստակեց (դադրել) և արաւասուեց, կերաւ և խմեց, չարչարուեց և մեռաւ. յայտնի է որ այս ներգործութիւնները բնականաբար Աստուծոյ չեն. այլ նորան վերագրվում են մարմնի մէջ միաւորութեան համեմատ.

(Շարունակելէ)

Յ. Վ. Մ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԴԱՑՄԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

(ԸՍՏ Գ. ՀԱՐՄՍԻ)

(Շարունակ. Արարող, Բ. Զ.)

6. Պղատոնի հոգեբանութիւնը. Սոկրատէսի աշակերտը Պղատոն (428—348 թ. ն. ք. ծ.) հեգեկան գործակատարութիւններով կամ կարողութիւնների դաս - դաս բաժանելու առաջին հիմնադիրը կարող է համարուիլ. Պղատոնի հոգեբանական հետազօտութիւնը ներկայացնում է կրօնական - բարոյական տիպ, և ձգտումէ ցոյց տալու հոգւոյ անմահութիւնը ու դուրս բերելու մի սկզբունք, որ մարդոց բարոյական յատկութիւնները